

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-484-9-3>

Pasichnyk Yuriy, *Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher of the Department of Socio-Economic Development of Rural Areas, National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics», 10 Heroiv Oborony St., Kyiv, Ukraine, postal code 03127, y.v.pasich@gmail.com*
orcid.org/0000-0001-9742-1378

Patyka Nataliia, *Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Socio-Economic Development of Rural Areas, National Scientific Centre «Institute of Agrarian Economics», 10 Heroiv Oborony St., Kyiv, Ukraine, postal code 03127, n_patyka@ukr.net*
orcid.org/0000-0003-0062-7631

Пасічник Юрій, *доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», вул. Героїв Оборони, 10, Київ, Україна, індекс 03127, y.v.pasich@gmail.com*
orcid.org/0000-0001-9742-1378

Патика Наталія, *доктор економічних наук, професор, завідувач відділом соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», вул. Героїв Оборони, 10, Київ, Україна, індекс 03127, n_patyka@ukr.net*
orcid.org/0000-0003-0062-7631

HISTORICAL MENTAL COMPONENTS OF SOCIAL UNITY OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE CONSTRUCTION OF RUSSIAN MILITARY AGGRESSION

ІСТОРИЧНІ МЕНТАЛЬНІ СКЛАДОВІ СОЦІАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Abstract. The research is devoted to the study of mentality in the manifestations of social unity of the Ukrainian people in the historical context. Using the conceptual apparatus of social sciences, the essence of

the definitions of the terms and related concepts of mentality and social unity is clarified. Based on the analysis of the presented interpretations, the author makes appropriate generalizations regarding their essence, features, and manifestations. In the historical aspect, the main milestones in the establishment of social unity from the times of Kievan Rus to the present are highlighted. The author presents the views of prominent Ukrainian poets, prose writers and economic scholars on the specifics of the mentality of that time and emphasizes the relevance of their statements to the present. The origins of the current mentality and its impact on social cohesion are studied in detail. Positive and negative mental features are emphasized. The characteristics of one of the manifestations of mentality, in particular, national inferiority, are separately identified. Taking into account the negative features of the mentality of the Ukrainian people during the period of Independence, significant social mistakes are highlighted. Thus, attention is focused on the problems of forming social unity in the economic, military, ethnic, social spheres, as well as in the establishment of the attributes of statehood. The author emphasizes the need to form social unity in the present-day Ukraine. Taking into account the identified features, mistakes and factors influencing the formation and development of social unity, the author suggests appropriate directions for its formation in the current wartime conditions. The author emphasizes the use of scientific approaches and the need to form a new way of thinking in Ukrainian society. Orientation to global and European values should play an important role. Among the attributes of Ukrainian statehood, it is also necessary to focus on the Ukrainian language, increase the role of religion and moral values, and activate the role of public organizations.

Key words: state attributes, national psyche, traditions.

Анотація. Дослідження присвячено з'ясуванню ментальності у проявах соціальної єдності українського народу у історичному контексті. З використанням понятійного апарату суспільних наук уточнено сутності термінів та супутніх понять щодо ментальності та соціальної єдності. Згідно аналізу поданих тлумачень, зроблено відповідні узагальнення щодо їх суті, ознак, проявів. У історичному аспекті виокремлено основні віхи утвердження соціальної єдності від часів Київської Русі до теперішнього часу. Подано погляди видатних українських поетів, прозаїків та учених економічного профілю на специфіку тогочасної ментальності та акцентовано увагу на актуальність висловлювань щодо сьогодення. Детально досліджено витоки теперішньої ментальності та її вплив на

соціальну єдність. Виокремлено ментальні позитивні та негативні ознаки. Окремо виявлено характеристики одного з проявів ментальності, зокрема національної меншовартості. З урахуванням негативних особливостей менталітету українського народу протягом періоду Незалежності виокремлено вагомі суспільні помилки. Так, акцентовано увагу на проблемах формування соціальної єдності у економічній, військовій, етнічній, соціальній сферах, а також при утвердженні атрибутів державності. Наголошено на необхідності формування соціальної єдності у часи теперішньої України. Беручи до уваги виявлені особливості, помилки та чинники впливу на становлення та розвиток соціальної єдності, запропоновано відповідні напрями щодо її формування у теперішніх умовах воєнного часу. Наголошено на використанні наукових підходів, а також необхідності формування в українського суспільства нового мислення. Важливе значення має відігравати орієнтація на світові та європейські цінності. Серед атрибутів української державності також необхідно зосередитись на українській мові, підвищенні ролі релігії та моральних цінностей та активізувати роль громадських організацій.

Ключові слова: державні атрибути, національна психіка, традиції.

Вступ. У надзвичайно складних умовах, які тепер склались в Україні під впливом російської військової агресії, є доцільним і своєчасним сфокусуватись на виявленні особливих ознак українського народу, які є визначальними у досягненні Перемоги та є основою подальшого суспільного розвитку. У цьому контексті проблематика соціальної єдності українського народу є особливо важливим напрямом дослідження з погляду актуальності.

Україна на своєму історичному шляху, починаючи від оформлення у державні структури часів Київської Русі і до теперішнього часу, витримала чимало випробувань, коли загарбники різного етнічного походження зазіхали на її незалежність. Факти та відповідні висновки з уроків історії повинні бути зроблені, щоб «не наступати на одні й ті ж граблі» і у зіставлених ситуаціях робити правильні висновки та реалізовувати відповідні дії. Зважаючи на розлогість проблематики дослідження, науковці різних напрямів – історики, філософи, соціологи, економісти та інших наук активізували свої дослідження з початку повномасштабного військового вторгнення на територію України у лютому 2024 р. Це дослідження у максимально можливій мірі має на

меті з використанням інструментарію різних наук виявити у різних епохах історичного шляху України найбільш характерні стимули, ознаки, механізми соціальної єдності, які сприяли збереженню державності та сформуванню підходи до її подальшого розвитку в умовах воєнного часу.

1. Сутність та теперішня інтерпретація дефініцій соціальної єдності

Використовуючи понятійний апарат цього складного явища, є необхідність уточнення його сутності, дефініцій та супутніх понять. Такий підхід обумовлений тим, що у суміжних науках, з врахуванням своєї специфіки, формуються специфічні тлумачення та теоретичні конструкції, а отже у цьому дослідженні необхідно визначитись щодо конкретного розуміння зазначеного явища.

Представимо розлоге тлумачення терміну «ментальність» згідно Енциклопедії сучасної України: «Ментальність (від лат. mens – розум, спосіб мислення, склад душі) – сприйняття і тлумачення світу в системі духовного життя народу, нації, соціальних суб'єктів. У сучасній філософській, соціологічній, історичній і політологічній літературі існує значна кількість тлумачень змісту терміна «ментальність» від розширеного визначення як душі, психології, національного характеру, вдачі у поєднанні зі специфікою світосприйняття взагалі, картини світу, властивій певній спільноті, до обмеження змістового поля поняття складом думок, умонастроєм, розумовими здібностями певної соціальної та етнічної єдності, навіть особливостями особистісного світосприйняття, психологічного складу представників певної етнічної спільноти або історичної епохи. Менталітет – не філософська, наукова чи естетична система, а той рівень суспільного світоуявлення, на якому думка не відділена від емоцій, латентних звичок і прийомів свідомості»¹.

Надаємо ще одне тлумачення цього терміну згідно визначення Г. Лозко: «Ментальність – національний тип світовідчуття, який ґрунтується на етнічних образах і символах (часто підсвідомих), що зумовлюють стереотипи поведінки, психічні реакції, оцінки певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності. Ментальність

¹ Ментальність. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-66534>

власне становить той невлонимий феномен, що його можна назвати «духом народу»².

В. Попов дотримується думки, що ментальність народу, маючи певний консерватизм, не є незмінною і зазнає певних трансформацій у процесі культурно-історичного розвитку³.

Згідно погляду Е. Макаренко, менталітет, це та характеристика стану душі людини або соціуму, яку можна змінювати, більш чи менш пристосовувати до конкретних умов і завдань виживання і прогресу. В той час як ментальність є частковим аспектом проявом менталітету і визначає сучасний контекст онтології людини в культурі, її світосприйняття та світобачення крізь призму власного етносу чи соціальної групи⁴.

Особливу категорію політичного менталітету виокремлює І. Патлах, розуміючи, що це сукупність настанов, звичок мислення, моральних орієнтацій, манер поведінки, характерних для будь-якої спільноти і зумовлених ставленням до владних структур, покликаних відстоювати інтереси та авторитет своєї держави⁵.

Використовуючи Енциклопедію сучасної України, дотично подамо тлумачення поняття «національний менталітет», де розуміється, що це глибинні психічні структури, що історично та соціально вкорінені у свідомості, колективній пам'яті та поведінці багатьох поколінь людей. Цей менталітет базується на системі поглядів, ідеалів, інтересів, традицій, оцінок, соціальних установок та норм, в основу яких покладено синтез реальних суспільних потреб, досвіду, архетипів колективного безсвідомого, й чітко проявляється в типовій поведінці носіїв через стереотипи сприйняття, реакції (ухвалення рішень) і поведінки. Характерні риси та особливості менталітету українського народу зумовлені геополітичним становищем, визначальним впливом двох головних історичних пластів традиційно-побутової культури – землеробства і козацтва, неоднозначним та суперечливим значенням у формуванні національної психіки та духовності релігійного фактора, багатовіковою відсутністю власної держави, тривалою

² Лозко Г. С. Етнологія України: навчальний посібник: Київ: АртЕК, 2001. 304 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4648.html>

³ Попов В. Ю. Український господарський менталітет: сутність і трансформація: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київ, 2000. 21 с.

⁴ Макаренко Е. М. Ментальність і формування політичної культури нації (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03. Київ, 2000. 16 с.

⁵ Патлах І. М. Національний менталітет як об'єкт етнополітичного аналізу: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2002. 19 с.

роз'єднаністю українських земель, цілеспрямованим знищенням і денационалізацією української еліти, нашаруванням радянської ментальності⁶.

Оскільки національна ментальність корелює з національним характером, представимо його сутність згідно визначень О. Лозко: «Поняття національний характер охоплює типові якості і психологічні особливості етнічної спільноти, які сформувалися етносом впродовж багатьох віків проживання його на спільній території, і відрізняють його від сусідніх народів. Історична розірваність територій між кількома панівними державами спричинилася до прояву в українському характері двох патологічних явищ: атрофії та гіпертрофії національної психіки»⁷.

Насамкінець, з'ясуємо значення поняття «соціальна єдність». Зауважимо, що це поняття структурно складається із двох слів, які є, загалом, зрозумілими і тому уточнювати їх не будемо. Водночас, відповідне поняття має свою особливість, національну специфіку та прояви у конкретних суспільних ситуаціях. У цьому контексті наведемо погляди українських та зарубіжних учених.

С. Кравченко виокремлює такі аспекти: «У зарубіжних дослідженнях найбільше вживаним у трактуванні консолідації суспільства є поняття «social cohesion» (соціальна єдність, узгодженість, злагодженість, згуртованість). Більшість дослідників погоджуються з багатоаспектністю соціальної єдності. Найчастіше йдеться про такі її виміри: соціальні стосунки та мережі, соціальна та політична довіра, толерантність, політична участь та відсутність конфліктів у державі (Валентова М., Джанмат Г., Дікс П., Чан Д.)»⁸.

P. Dickes *et all* визначають конструкції соціальної єдності: «У п'яти вимірному конструкті соціальної єдності, в основу закладено дихотомії понять: 1) афіліація/ізоляція (відчуття приналежності до одного суспільства); 2) інтеграція/відчуження (справедливість розподілу економічних благ); 3) участь/пасивність (залученість до вирішення громадських питань); 4) прийняття/відторгнення (толерантність по відношенню до відмінностей); 5) легітимність/нелегітимність (підтримка

⁶ Національний менталітет. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-66534>

⁷ Лозко Г. С. Етнологія України: навчальний посібник. Київ: АртЕК, 2001. 304 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4648.html>

⁸ Кравченко С. І. Трактуння явищ суспільної єдності в сучасній психології: Збірник наукових праць РДГУ. Випуск 12, 2019. С. 121-127. DOI: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi12.60

громадських та приватних інститутів, які виступають в якості медіаторів, тобто те, наскільки повноцінно різні інститути представляють людей та їх інтереси)»⁹.

У 2011 р. в Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) соціальну єдність визначено як міру, якою суспільство «працює заради благополуччя всіх членів, бореться з маргіналізацією та виключенням, створює відчуття приналежності, поширює довіру і пропонує учасникам «соціальний ліфт» (перехід від нижчого класу чи статусу до вищого)¹⁰.

Проаналізувавши подані тлумачення цих термінів та понять, зробимо певні узагальнення та висновки щодо їх суті, ознак, проявів, впливу чинників на їх формування.

1. Дефініції зазначеного інструментарію формувались протягом століть і увібрали традиції, звичаї, норми спілкування, специфіку реагування на обставини тощо попередніх поколінь. Водночас, під впливом чинників впливу конкретної епохи характеристики цих дефініцій можуть змінюватись.

2. Теперішня епоха Четвертої промислової революції або Постмодерну зі своїми характерними проявами, правилами співіснування, глобалізаційними викликами суттєво коригує ментальність народів, зокрема й українського, який має зважати на ознаки цієї епохи та певним чином змінюватись.

3. Розуміння характеристик української ментальності, що є основою соціальної єдності, які сформувались у попередні епохи суспільного розвитку України є важливим підґрунтям розуміння формування цих характеристик у теперішніх умовах, беручи до уваги «ефект спадковості».

4. Подані дефініції у визначенні зарубіжних авторів та українських учених щодо виявлення обставин, чинників, способів формування форм та видів соціальної згуртованості є вагомим теоретичним підґрунтям для розробки важелів нової української соціальної згуртованості.

⁹ Dickes P., Valentova M., Borsenberger M. Construct Validation and Application of a Common Measure of Social Cohesion in 33 European Countries. *Social Indicators Research*. 2009. № 98. pp. 451–473.

¹⁰ Perspectives on Global Development 2012. *Social Cohesion in a Shifting World*. OECD Development Centre. 18 Nov, 2011. 263 p. . https://doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2012-en

2. Утвердження соціальної єдності від часів Київської Русі до 16 липня 1990 року

Дослідження генезису України є важливим компонентом у формуванні соціальної згуртованості, тому що вона багато в чому залежить від історичних умов, в яких нація розвивалася. Ментальні складові соціальної єдності мають складну структуру, що включає в себе різні культурні, політичні, соціальні та духовні елементи. У розрізі найбільш важливих історичних віх з'ясуємо окремі аспекти формування цієї згуртованості.

У період Київської Русі, яка виникла в результаті об'єднання східнослов'янських племен, зокрема наприкінці IX ст., коли перші київські князі – Олег, Володимир Великий та Ярослав Мудрий сформували потужну державу з центром у Києві, зароджувались перші цивілізовані ознаки соціальної згуртованості. Але вже на початку XII ст. Київська Русь почала занепадати через внутрішні конфлікти між князями (міжусобиці), натиск кочових племен, а також посилення монгольської загрози. У 1240 р. Київ був зруйнований монголами.

Спадкоємцем Київської Русі стало Галицько-Волинське князівство (1199–1349 рр.), яке виникло у результаті об'єднання двох великих земель – Галичини та Волині і засноване князем Романом Мстиславичем у 1199 р., а після його смерті влада перейшла до його сина – Данила Романовича (Данило Галицький).

Данило активно розбудовував князівство, налагодив контакти з європейськими правителями і навіть отримав королівську корону від Папи Римського у 1253 р., що зробило його королем Русі. Протягом цього періоду князівство було центром політичного та культурного життя на українських землях. Після монгольської навали Галицько-Волинське князівство вимушене було визнати верховенство Золотої Орди, хоча князі намагалися вести незалежну політику. У середині XIV ст. Галицько-Волинське князівство поступово втрачало свою незалежність. У 1349 р. польський король Казимир III захопив Галичину, а Волинь перейшла під управління Литви.

Важливим етапом утвердження соціальної згуртованості було Магдебурзьке право, яке у містах України діяло від середини XIV ст. і до кінця XVIII – початку XIX ст., коли його було скасовано російською владою після входження українських земель до складу російської імперії. Першим містом на території України, яке отримало Магдебурзьке право, був Сянок, якому цей статус було надано у 1339 р. Львів отримав це право у 1356 р., Кам'янець-

Подільський – 1374 р., Київ – 1494-1497 рр., Луцьк – 1432 р., Житомир – 1444 р., Вінниця – 1640 р. Магдебурзьке право надавало містам певну автономію в управлінні, дозволяючи мешканцям обирати своїх урядовців, створювати власні суди та визначати податки, що сприяло розвитку місцевої спільноти та формуванню громадянського суспільства, що давало змогу українському міщанству зміцнювати свою автономію та взаємодію.

В історії України існувало кілька воєнізовано-господарських утворень Січей, оскільки козаки час від часу змушені були переміщати своє місцезонашування внаслідок військових загроз або змін політичної ситуації, зокрема на різних територіях протягом XVI-XVIII ст. послідовно існували такі Січі як Хортицька Січ (1553-1557 рр.), яка була першою і заснованою Дмитром Вишневецьким (Байдою) на острові Хортиця на Дніпрі; Запорізька Січ (1557-1709 рр.) мала форму військово-політичної організації, свій уряд (козацьку старшину) на чолі з гетьманом або кошовим отаманом; Томаківська Січ (1564-1593 рр.), яка розташовувалась на острові Томаківка (нині частина Дніпра) і була важливим центром козацького самоврядування до зруйнування у 1593 р.; Базавлуцька Січ (1593-1638 рр.) та інші.

Козацька держава, більш відома як Гетьманщина, виникла у результаті боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького протягом 1648-1657 рр., проіснувала до 1764 р. і була ліквідована Катериною II з повною інтеграцією українських земель до складу Російської імперії. Протягом цього періоду відбувались вагомі події щодо консолідації українського народу. У період 1687-1709 рр. правив Гетьман Іван Мазепа, і була відносна самостійність в управлінні Україною, але коли він перейшов на бік шведського короля Карла XII під час Великої Північної війни і після поразки Мазепи та Карла XII у Полтавській битві настав кінець незалежних амбіцій Гетьманщини. Протягом 1722-1734 рр. був період «Малоросійської колегії», яка керувала Україною замість гетьмана і відбулось зменшення автономії.

Спочатку Гетьманщина охоплювала території Лівобережної України, а також Правобережжя. Великими містами були Чигирин, Гадяч, Батурин, а пізніше Глухів. Гетьманщина була квазідержавним утворенням, проте із своїм урядом, військом та адміністрацією. Керманічем держави був гетьман, якого обирали козацька рада або старшина. Основу суспільства складали козаки, які були вільними людьми і мали певні привілеї. Крім них, були й інші верстви населення – селяни, міщани, духовенство.

Гетьманщина сприяла зростанню ролі православної церкви, яка відігравала важливу роль у культурному та духовному житті. Наприкінці XVII – початку XVIII ст., через внутрішні конфлікти та зовнішній тиск, Гетьманщина втрачала свою автономію, чому сприяла політика московського царства, яка спрямовувалася на централізацію влади та обмеження прав козаків. Останнім гетьманом був Кирило Розумовський, і після його відставки у 1764 р. Гетьманщина офіційно припинила своє існування як автономне утворення.

Також зауважимо, що українські землі протягом кінця XIV – початку X ст. перебували під владою інших держав. Так, українські землі були частиною Польщі у складі Речі Посполитої з кінця XI ст. до поділів Польщі протягом 1772–1795 рр.; більша частина території сучасної України входила до складу російської імперії після поділів Польщі та інших політичних змін, і після остаточного поділу Речі Посполитої, російська імперія анексувала Правобережну Україну, і протягом XIX – початку XX ст. Україна була під жорстким контролем імперії; західна частина України, зокрема Галичина, Закарпаття та Буковина, входила до складу Австрійської (пізніше Австро-Угорської) імперії, Галичина – з 1772 р., а після першого поділу Польщі Галичина перейшла під контроль Австрійської імперії і залишалася під її владою до кінця Першої світової війни. Щодо Закарпаття, то після приєднання Угорщини до Австрії у 1867 р. Закарпаття стало частиною Угорщини у складі Австро-Угорщини, а Буковина була приєднана до Австрійської імперії у 1774 р. і залишалася її частиною до 1918 р.

Характеризуючи процеси соціальної згуртованості на українських землях під владою царської росії, Польщі та Австро-Угорщини зазначимо, що були різні прояви, які відображали взаємодію між етнічними, соціальними й релігійними групами. Так, українські землі під владою російської імперії (зокрема Лівобережжя, Слобожанщина, пізніше Правобережжя) зазнали сильного впливу централізованої політики, спрямованої на русифікацію, проте, навіть за умов утисків і соціальної нерівності, українські громади зберігали певну форму єдності, зокрема наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні поширювався кооперативний рух.

На територіях Західної України (Галичина, Волинь), які входили до складу Польщі після розподілів Речі Посполитої, а також у період після Першої світової війни, коли ці території опинилися під владою Другої Речі Посполитої, населення, часто перебуваючи у меншості

чи зазнаючи дискримінації, шукало способи соціальної згуртованості: започатковували освітні товариства (наприклад, «Просвіта»), створювали кооперативи та громадські організації, які підтримували національну самосвідомість і соціальну єдність. Особливу роль відіграла Греко-католицька церква, особливо в Галичині, щодо збереження української ідентичності та згуртованості.

На землях Західної України (Буковина, Закарпаття), які перебували під владою Австро-Угорщини, соціальна згуртованість також мала характерні риси, зокрема українському населенню надавались певні права і свободи, що сприяло розвитку національних інституцій та громадянського суспільства. Українська інтелігенція мала можливість створювати освітні установи, політичні партії та громадські організації, що підвищувало рівень соціальної згуртованості. Так, українські політичні партії та національні рухи пропагували ідеї незалежності та національної самостійності, які ширилися серед різних верств населення, що суттєво зміцнювало соціальну єдність.

Протягом 1917-1922 рр. Україна пройшла декілька етапів – від спроби побудови демократичної республіки до тимчасової монархії та більшовицького режиму. Україна у ці роки мала унікальну можливість утвердитись як суверенна держава, проте низка політичних, економічних, військових чинників не дала змоги реалізувати ці наміри. Зауважимо, що протягом цього періоду в Україні було чотири політичні устрої: Українська Центральна Рада – 4 березня 1917 р. – 28 квітня 1918 р.; Гетьманат Павла Скоропадського – 29 квітня 1918 р. – 14 грудня 1918 р.; Директорія УНР – 14 грудня 1918 р. – 19 листопада 1920 р.; Радянська Україна – 6 січня 1919 р. - 29 грудня 1922 р.

Паралельно 19 жовтня 1918 р. була створена Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), проте 16 липня 1919 р. припинила існування Галичина, 8 травня 1919 р. Закарпатська Україна була передана Чехословаччині, а 10 серпня 1920 р. Буковина відійшла до Румунії.

У період 1917-1922 рр. соціальна єдність в Україні формувалася під впливом значних політичних, військових і соціальних потрясінь, пов'язаних з Українською революцією та боротьбою за незалежність. Цей час відзначався, з одного боку, зусиллями до національної консолідації, а з іншого – глибокими внутрішніми конфліктами та зовнішніми загрозами.

22 січня 1919 р. відбулося проголошення Акту Злуки між УНР та Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР). Створення українських шкіл, університетів та культурних установ сприяло розширенню національної свідомості. Цей період також є повчальним для нащадків, проте, як і в пізні часи Київської Русі відсутність політичної єдності згубили спробу утвердження незалежної України.

Щодо формування соціальної єдності, представимо окремі погляди на специфіку її формування, зокрема ментального аспекту у викладенні українських державних та політичних діячів того часу.

І. Франко у 1905 р. чітко визначив напрями розвитку України: «Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя в Росії, величезна ділова задача – створити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суспільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй»¹¹.

М. Грушевський у збірнику праць «На порозі нової України» (квітень 2018 р.) дуже влучно висловився про тогочасні реалії, які повинні були б стати дороговказом як для тодішньої України, так і для майбутніх поколінь (*подається в оригіналі*): «Українське жите, здавлене дотеперішньою неволею, направлюване ріжними примусовими впливами і репресивними заходами, в нинішній хвилі само ще не відчуває вповні своїх потреб і потягів. Воно повинно насамперед «знайти себе».

...ворожі українству елементи змобілізувались і повстали, щоб дати генеральну битву нашому національному життю. Українство кінець кінцем її виграє, се ми знаємо. Але утрати її будуть великі, се ми знаємо. І розстрілюються в ній не тільки люде, а й ідеї. Руйнуються не тільки міста, а й традиції. Богато згоріло вже в сім великім огні, і ще згорить. Люди вийдуть з нього нові, й новими очима глянуть на світ»¹².

Проте, незважаючи на такі настанови, тогочасний політичний менталітет залишався на доволі недержавному рівні, достатньо пригадати оцінку Гетьмана України П. Скоропадського про державний апарат, який дістався йому у спадок від Центральної Ради: «У Центральних державних інституціях був повний хаос і ніде

¹¹ Франко І. Одвертий лист до галицької української молодечі: Зібр. творів, У 50 т. Київ: Наук. думка, Т. 45.

¹² М. Грушевський. На порозі нової України. Гадки і мрії. Київ: Друкарня Акц. Т-ва «Петро Барський у Київі», квітень 2018. 123 с., С. 22, 28,79.

не було жодної надії, щоб правильна робота могла налагодитись, бо це були швидше не державні інституції, а партійні «ячейки», зложені з людей здебільшого малоосвічених і зовсім недосвідчених в тих справах, які їм були доручені»¹³.

За часів Радянського Союзу в Україні прояви соціальної єдності мали специфічний характер, визначений загальною політикою СРСР, яка пропагувала ідеї інтернаціоналізму, рівності та колективізму. Незважаючи на ці прояви, реальна соціальна єдність часто була поверхневою або примусовою. Незважаючи на певну соціалізацію життя, відбувались перманентні спроби зросійщення, применшення національного, а жорсткі репресії тривали протягом всього періоду перебування у складі Радянського Союзу, про що свідчать дані рис.1:

Рис. 1. Результуючі демографічні наслідки перебування України у складі Радянського Союзу¹⁴

¹³ Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920. Навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. 208 с. С. 97

¹⁴ Штогрін Ірина. Дослідники: мільйони людей стали жертвами комуністичних репресій в Україні від 1919 по 1991 рік. *Радіо Свобода*. 9 травня 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/den-pamyati-gertv-represi%D0%BD/30616759.html>

Оцінюючи прояви соціальної єдності в Україні часів Радянського Союзу, зробимо такі висновки:

1. Радянська влада намагалася створити єдину ідеологічну спільність, побудовану на основі комуністичних ідей, проте існувало багато соціальних, культурних і політичних чинників, які впливали на суспільство. Соціальна єдність часто досягалася через примус і репресії. Такі органи як НКВС, КДБ систематично застосовували психологічний тиск, арешти, депортації а також фічне знищення для контролю над суспільством. Це створювало атмосферу страху, що змушувала людей пристосовуватися до офіційної лінії Комуністичної партії.

2. Радянська держава активно пропагувала ідею соціалістичного суспільства, де всі люди є рівними, а всі зусилля спрямовані на колективне благо. Пропаганда, освіта та контроль над засобами масової інформації створювали відчуття ідеологічної єдності серед громадян.

3. Радянська економіка мала забезпечити достаток та пристойне життя, але на практиці існували значні соціальні нерівності, наприклад, між партійною елітою та пересічними громадянами. Водночас економічні труднощі, такі як постійний дефіцит товарів першої необхідності, могли об'єднувати людей на побутовому рівні у спільній боротьбі із щоденними проблемами.

4. У другій половині ХХ ст. українські дисиденти та рух опору відіграли важливу роль у формуванні ідеї незалежної та демократичної України. Такі особистості, як Василь Стус, Тарас Чорновіл, Левко Лук'яненко та інші стали символами моральної стійкості та спротиву авторитаризму. Цей спадок має сприяти сучасним українцям зберегти віру в демократію та людську гідність.

5. Значну роль відігравали колективні проекти, такі як участь у масових будівництвах чи великих громадських заходах. Це сприяло формуванню відчуття спільної мети, хоча часто ці заходи були зумовлені державним примусом або тиском.

6. Хоча радянська влада офіційно була атеїстичною і переслідувала релігійні інституції, релігія залишалася важливим елементом соціального життя, особливо в селах. Віра і церква неформально виступали осередком опору радянській владі та сприяли збереженню традиційної соціальної єдності серед частини населення.

7. Масові святкові заходи, такі як День Перемоги, Першотравень та інші державні свята, були спрямовані на об'єднання населення.

На цих заходах підкреслювався внесок кожного в спільне «радянське майбутнє», що мало зміцнювати почуття єдності.

7. Соціальна єдність у Радянському Союзі була штучно підтримуваною через ідеологічний тиск і репресії, але насправді існували різні чинники розколу, включаючи національне питання, культурні відмінності та економічну нерівність.

3. Формування соціальної єдності у часи Незалежної України

16 липня 1990 р. було прийнято Декларацію про державний суверенітет України. Цей документ проголосив верховенство, самостійність, повноту та неподільність влади України на її території. Декларація стала важливим кроком до відновлення незалежності України, яку офіційно проголосили 24 серпня 1991 р.

Здобуття незалежності стало важливим етапом щодо гуртування суспільства навколо ідеї самостійної держави. Незважаючи на політичні та економічні труднощі, які супроводжували перші роки незалежності, відбулося піднесення національної ідентичності та формування демократичних інституцій.

Протягом періоду Незалежності Україна пройшла складний шлях суспільного розвитку, де були як позитивні так і негативні складники. Виокремимо певні віхи та характеристики цього шляху із ментальним аспектом.

Про важливість формування дійових ринкових структур наголошував у середині 90-х рр. ХХ ст. І. Лукінов і попереджав про складні наслідки для України, якщо цього не відбудеться: «Замість дійових підприємницьких структур утворювального напрямку сформувалась і набирає сили мафіозно-спекулятивна структура з бурхливими темпами особистого збагачення. Її капітал примножується переважно на ґрунті бездумної інфляційної політики держави, невпорядкованості її валютно-фінансової і банківської систем»¹⁵.

Щодо розробки теоретичних схем та реалізації практичних механізмів управління державою, І. Лукінов у 2001 р. зазначив: «Для виведення народного господарства країни з кризового стану важливе значення має формування української науково-обґрунтованої доктрини і концепції її економічного розвитку, яку нашим ученим спільно з практичними працівниками належить якомога швидше розробити власними зусиллями, не чекаючи, коли

¹⁵ Лукінов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). Київ: НАН України. Ін-т економіки. 1997. С. 26.

це зроблять західні «радники і консультанти». При її розробці, безумовно необхідно враховувати позитивний світовий досвід в управлінні економікою»¹⁶.

Події Революції на граніті (1990 р.), Помаранчевої революції (2004 р.) та Революції Гідності (2013–2014 рр.) продемонстрували високий рівень соціальної єдності навколо демократичних цінностей, стали символами свободи й проявом сильної волі українського народу до самоорганізації та закріпили віру в спільну мету, здатність до масових протестів та готовність до самопожертви заради спільного блага.

Нові виклики, такі як початок війни на Донбасі, анексія Криму у 2014 р. та повномасштабне вторгнення росії з 2022 р. стали значним фактором згуртування українського суспільства. Українці об'єдналися у боротьбі за свою незалежність, територіальну цілісність та європейське майбутнє.

Водночас, в українській ментальності присутні доволі специфічні риси. Зокрема, згідно викладення українського філософа і політолога Ю. Римаренка присутні такі ознаки: «Серед гострих проблем, які чекають на глибоке осмислення, є негативні явища в національній сфері: національний нігілізм та його різновиди. Особливого значення у цьому ряду набуває національна сором'язливість, або меншовартість, другосортність.

Розуміння суті національної сором'язливості та подолання її передбачає вироблення відповіді на питання, як прискорити реформи, включивши до орбіти національний фактор? Як подолати стереотипи минулого серед певних сил, включаючи й «національну еліту», як прискорити освоєння нових життєдайних форм розвитку справді національного?

Національна сором'язливість стала гірким наслідком грубих помилок і перекручень у національній сфері, байдужості до національної своєрідності, панування атмосфери підозрілості у суспільстві.

В історичному становленні української психіки, на думку ряду дослідників, особливе місце займає екзистенціально-межовий склад психіки, витворений протягом століть геополітичною ситуацією в Україні. Постійна загроза смерті, випадковість, терпіння в житті українців довели до двох типів реакцій: «*vita maxima et heroica*», або

¹⁶ Лукінов І. Про національну доктрину економічних трансформацій в Україні. *Вісник Тернопільської академії народного господарства*. Тернопіль, 2001. Част. I. «Економічна думка», С. 6-12.

авантюрно-козацького, та «vita minima», тобто притасного існування, що супроводжувалося «відступом в себе», звууженням сфери контактів зі світом.

Комплекс меншовартості – це «замкненість» у наших спільних бідах, вічна потреба постійної боротьби проти, а не за потяг до роздряпування національних відраз. Це й звичайнісіньке просвітництво, своєрідний феєрверк з красивими вогниками й гаслами, які нікого й ні до чого не зобов'язують, не надихають, не кличуть до копіткої роботи в ім'я незалежної України.

Один із проявів національної меншовартості – глибока зневіра у політиці держави, діяльності партій, у здійсненні реформ. Людей так довго та безсоромно обдурювали, так довго затискували в ідеологічних лещатах, що вони не вірять навіть в припадні проєкти соціального й національного розвою.

Хвацькій хвилі історичних «відкриттів» та поверхневих безапеляційних тлумачень, агресивній некомпетентності важливо протиставити професіоналізм, дилетантству – об'єктивний, прискіпливий науковий аналіз суспільних явищ та подій»¹⁷.

Доповнює специфічні риси менталітету В. Липинський, які також притаманні й у теперішніх реаліях (*подається в оригіналі*): «Єсть в нашій історії матеріал для легенд. Єсть князівсько-дружинницький епос з апотеозою Замлі Руської. Єсть Кричевські – вірні до смерти Війську запорозькому полковники. Єсть сердюки, що за тіль, за символ Влади Державної, Гетьманської поклали свої голови...Але поруч: море хамства, і то, на жаль триумфуючого хамства»¹⁸.

Олександра Дейнеко, соціологиня з Харківського національного університету імені В. Каразіна, подає своє бачення нових суспільних змін: «Помітною є зміна соціальності економіки під час війни. Якщо говорити про сферу культури, то тут теж варто говорити про дискурс сепарації. Дані досліджень показують посилення ідентифікації себе як громадян України. Наприклад, якщо рік тому 75% ідентифікували себе як громадяни України, то зараз 98%. Також помітна тотальна відмова від радянської ідентичності. Абсолютна сепарація від росіян, 91% не підтримують тезу, що українці та росіяни – один народ; 64% переконані, що відновлення дружніх відносин неможливе; 76% переконані, що потрібне перейменування тих

¹⁷ Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми та перспективи. Київ: Юрінком, 1995. С. 50, 68, 96, 97.

¹⁸ Липинський В. Хам і Яфет. *Сучасність*. 1992. № 6. С. 64

об'єктів, які пов'язані з рф; це той консенсус, якого не було до війни. Слабкі зв'язки та низька довіра поступилися сильним зв'язкам та високій довірі. Відбулася така собі трансформація і довіри і сили соціальних зв'язків. Йдеться не лише про горизонтальні зв'язки, але й про горизонтальні та вертикальні види зв'язків. Тут варто зазначити таке явище, як волонтерство, як своєрідну практику спротиву. Ці шанси адресовані насамперед армії, волонтерам. Таким чином, народилися дві формули згуртованості: спільна загроза та спільне благо. Перемога у війні стає націєтворчою ідеєю»¹⁹.

Оцінку макропоказників економічного розвитку подає керівник Центру макроекономічного моделювання KSE Юрій Шоломіцький і згідно його погляду щодо ситуації з ВВП, то він констатує, що Державна служба статистики України дає уривчасті відомості за 1991 р. Проте дані міжнародних фінансових організацій, насамперед Світового банку та Міжнародного валютного фонду, дозволяють порівняти економіку України зараз і 30 років тому. За даними Світового Банку, валовий внутрішній продукт України 1991 р. досяг 188,5 млрд дол США (у постійних цінах 2010 р.). Через 30 років це лише 130 млрд дол. До 2020 р. частка України у світовому ВВП скоротилася втричі з 0,49% до 0,16%. Це пов'язано з тим, що економіка України скорочувалася, тоді як світ стрімко зростав. Середньорічні темпи збільшення світового ВВП за останні 30 років становили 3,3%, тоді як наш падав на 1,1% на рік. Фахівці Світового банку кажуть, що українці в середньому живуть приблизно так само, як і 30 років тому. Якщо 1991 р. ВВП на душу населення становив 3624 дол США (у цінах 2010 р.), то 2020 р. вже 3116 дол – тобто 86% від рівня 30 років тому. Водночас, інтегральний показник ВВП не завжди відображає реальний рівень життя в країні. Зокрема це залежить від структури економіки. Наприклад, частка кінцевого споживання домашніх господарств у ВВП зросла з 54,0% 1991 р. до 74,3% 2020 р. При тому рівні випуску на одну людину це значно змінило якість життя²⁰.

16-22 травня 2024 р. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів власне всеукраїнське опитування громадської думки – «Омнібус», до якого за власною ініціативою

¹⁹ Як війна змінює українське суспільство. *Укрінформ*. 12 липня 2022 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainskesuspilstvo.html>.

²⁰ Незалежність у цифрах. Як змінилась економіка України за 30 років. *РБК - Україна*. 26 серпня 2021 р. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/nezavisimost-tsifrah-izmenilas-ekonomika-1629802576.html>

додав запитання про те, яким є, на думку українців, нинішній рівень єдності українського суспільства (рис. 2).

Рис. 2. Рівень єдності українського суспільства²¹

З врахуванням негативних особливостей менталітету українського народу протягом періоду Незалежності було зроблено такі вагомі суспільні помилки:

У політичній сфері був вибраний хибний шлях щодо зв'язків із росією, зокрема, укладено політико-економічний союз щодо входження у СНД, де знову як і в часи Радянського Союзу верховенствувала росія. Відносно зовнішнього напрямку – вступу до ЄС та НАТО, були лише несміливі дії за президентства Л. Кучми та В. Ющенка. Також у перші роки Незалежності було допущено стратегічну політичну та військову помилку щодо відмови від ядерної зброї, згідно підписаного Будапештського меморандуму, без офіційних зобов'язань вступу до НАТО. Як показали подальші події, зокрема зі сторони росії, цей Меморандум не надав Україні реального захисту її територіальній цілісності.

У економічній сфері. В Україні дуже повільно вибирали модель економічного розвитку. Так, щодо вибору економічного шляху розвитку, незважаючи на поради провідних економістів світу, зокрема Дж. К. Гелбрейта, який рекомендував поступовий перехід до ринкових відносин, було застосовано рекомендації Дж. Сакса,

²¹ Єдність та згуртованість українського суспільства: фахова оцінка. *Стожари*. 04.07.2024. URL: <https://svitua.org/2024/07/04/yednist-ta-zgurtovanist-ukrayinskogo-susplstva-fahova-ocinka/>

розробника рецептів «шокової терапії» в Болівії, Польщі, росії щодо якнайшвидшого впровадження ринку, що і було прийнято за основу національної економічної політики в Україні. Як наслідок, у результаті невідповідності до незвичних нових економічних відносин, зокрема відсутності дієвих державних адміністративних структур, продовження застосування попередніх підходів щодо функціонування господарюючих структур, було втрачено по причині припинення роботи, не лише окремі потужні підприємства, а й цілі підгалузі.

Утвердження атрибутів державності. Україна доволі довго визначалася із основними атрибутами державності. Так, Конституцію було прийнято лише 28 червня 1996 р., а національну грошову одиницю – гривню протягом 2-16 вересня того ж року. Впорядкування розрізаних нормативно-правових актів, що регламентували бюджетний процес у Бюджетний кодекс – 21 червня 2001 р., а, відповідно, податкових відносин у Податковий кодекс – 1 січня 2011 р. Також зауважимо, що лише у 2000 р. було призупинено падіння ВВП, яке продовжувалось із початку 90-х років.

Тіньовий сектор. Варто зауважити, що традиційно за часів Незалежності вагомою проблемою, яка не подолана і тепер, є тіньова економіка, про що розлого інформує експерт та економіст Олег Гетьман: «Останні шість років ми вимірюємо обсяги найбільших схем тіньової економіки. І якщо до війни ми рухалися до зниження: до 35%, 32%, потім навіть до 29% тіні в загальній економіці, то через війну тінь виросла до 40%. Але це властивість всіх країн, де відбуваються серйозні збройні конфлікти. Водночас, наш податковий комітет, тимчасова слідча комісія з економічної безпеки, серйозно зайнялися основними схемами тіньової економіки. Від контрабанди та сірого імпорту наша держава щороку втрачає 120-150 млрд грн, від зарплат в конвертах – 110 млрд, а від схем торгівлі електронікою та підакцизними товарами приблизно 50-60 млрд грн чистих втрат. Усе разом це приблизно 300 млрд. Відповідно до наших спостережень, ситуація починає потроху покращуватися завдяки зусиллям ТСК та комітету. Почали працювати правоохоронці, податкові органи. І сплата податків відразу збільшилася на 20-30%. Ситуація потроху покращується, але вона досі складна. Наша країна ще досі має слабкі державні інституції. Нас не можна порівняти з Польщею чи, тим більше, Британією, де діє верховенство права, де є якісні правоохоронні та

податкові органи, тому в першу чергу ми маємо зосередитись на якості цих органів»²².

Військова сфера. Зважаючи на постійний шантаж зі сторони росії щодо поставок газу, що для України було важливим компонентом економічного розвитку на початку 90-х років та наполягання США щодо відмови від ядерної зброї, тодішнім керівництвом України було прийнято рішення про її ліквідацію під контролем США, і Україна 2 червня 1996 р. втратила ядерний статус. У 1990-х роках Україна отримала гарантії національної безпеки від кількох країн у межах Будапештського меморандуму, підписаного 5 грудня 1994 р. Основними країнами-гарантами були: Сполучені Штати Америки, російська федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії. Пізніше до цього меморандуму приєдналися також Франція і Китай. Також протягом наступних років росії було в обмін на поставки газу передано важкі стратегічні бомбардувальники, крилаті ракети та інше озброєння, яке потім після 2022 р росія використала проти України. Відмовившись від ядерної зброї, у подальші роки не було зроблено рішучих кроків щодо укріплення наших Збройних сил, а за часів президентства В. Януковича і зовсім їх занедбала. Саме тому тепер необхідно у стилі терміни налагоджувати відповідну роботу по їх укріпленню.

Етнічна сфера. Зважаючи, що Україна є багатонаціональною державою і на її території після розвалу Радянського Союзу проживало близько 100 народів і народностей та інших етнічних груп, виваженої державної політики, особливо щодо російськомовних груп сформовано не було, що зумовило значні проблеми у Криму, Донецькій та Луганській областях, а також у меншій мірі у Закарпатській області починаючи з 2014 р., і які особливо загострились на початку 2022 р.

Соціальна сфера. Згідно традицій, успадкованих ще за часів Радянського Союзу, фінансування соціальних потреб здійснювалось за так званим «залишковим принципом». Як підтвердили наступні роки ситуація вагомо не змінювалась і станом на 2021 р., передостанній рік перед повномасштабним російським військовим вторгненням ситуація з доходами населення склалась так. Євростат стверджує, що середній показник ЄС по доходам населення становить 19 тис. євро на рік на людину. Люксембуржці отримують більш ніж удвічі вищу зарплату – 45,3 тис. євро. У Данії –

²² Науменко Анна. Секрети тіньової економіки: як уряд планує зупинити корупцію – пояснює експерт. *Мета*. 03 жовтня 2024. URL: <https://meta.ua/uk/news/economics/213665-sekreti-tinovoji-ekonomiki-yak-uryad-planue-zupiniti-koruptsiyu-poyasnyue-ekspert/>

33,2 тис. євро, а в Нідерландах – 29,5 тис. євро. Також вище середнього у ЄС показника опинилися бельгійці (27,3 тис. євро), німці (25 тис. євро) і французи (23 тис. євро). На протилежному кінці рейтингу опинилися Болгарія з показником у 5,3 тис. євро на рік, Румунія (5,5 тис. євро) та Угорщина (6,9 тис. євро)²³. Україна у 2021 р. мала показник на рівні 4,33 тис. євро на рік²⁴. Отже, у порівнянні із країнами ЄС українці отримували найменше. Водночас, специфіка життя обумовлюється й іншими критеріями. Для того, щоб глибше зрозуміти цю специфіку порівняємо різні сфери життя в Україні та Європі на основі опитувань за відповідними критеріями:

«державні послуги: Україна – 70% Європа – 16%. Більшість українців вважають, що державні послуги в Україні працюють краще, ніж у Європі. Це пов'язано з бюрократією в європейських країнах, де, наприклад, отримання карти побиту (вид на проживання) у Польщі може займати кілька років. В Україні ж завдяки додатку «Дія» більшість державних послуг можна вирішити швидко та зручно онлайн;

фінансові послуги та банки: Україна – 70% Європа – 14%. Ці послуги в Україні також отримали високу оцінку у порівнянні з Європою. Це підкреслює високий рівень цифровізації не тільки державних додатків, але й банківської системи. Зручність і швидкість банківських операцій в Україні часто переважають європейські аналоги;

медицина: Україна – 71%, Європа – 21%. Сфера медицини в Україні отримала кращі оцінки, ніж у Європі. Попри деякі переваги європейської медицини, як-от велика кількість відділень NFZ у Польщі та можливість безкоштовного додавання членів родини до страхування, головним недоліком залишається довгий час очікування на спеціалістів, що може сягати кількох місяців;

освіта: Україна – 32%, Європа – 43%. Вища освіта в Європі отримала вищі оцінки у порівнянні з Україною. Хоча українська освіта має свої переваги, зокрема високий рівень підготовки за деякими спеціальностями та значно нижчі ціни на навчання, європейська освіта відкриває більше можливостей для працевлаштування як у ЄС, так і за його межами;

транспорт: Україна – 14%, Європа – 77%. Абсолютна більшість опитаних українців погодилися, що громадський транспорт в Європі

²³ У ЄС оприлюднили рейтинг доходів за країнами. *wnp.pl*. 06 листопада 2023. URL: <https://monitor-press.info/uk/news/20477-v-jes-oprilyudnili-reiting-doxodiv-za-krajunami>.

²⁴ Статистичний щорічник. Україна 2022. Державна служба статистики України. За редакцією І. Є. Вернера. Відповідальний за випуск О. А. Вишнеvsька. Київ, 2023. С. 67.

значно кращий ніж в Україні. Це включає в себе зручність, регулярність та загальну якість транспорту;

дороги: Україна – 5%, Європа – 85%. Що стосується доріг, європейські дороги також отримали набагато кращі оцінки (85%) у порівнянні з українськими (5%). Якість дорожнього покриття, розвинена інфраструктура та безпека на дорогах в Європі значно перевищують українські показники;

житло: Україна – 57% Європа – 22%. Житло в Україні вважають доступнішим, ніж в Європі. Це пов'язано з нижчими цінами на оренду та купівлю житла в Україні, що робить його більш доступним для населення.

Отже, доцільно зробити висновок, що життя як в Україні, так і в Європі має свої переваги та недоліки в різних сферах. Кожен вибір залежить від особистих пріоритетів та потреб, і важливо враховувати всі аспекти перед тим, як приймати рішення про переїзд чи залишитися на батьківщині»²⁵.

Війна суттєво скоригувала уклад життя більшості українців і станом на червень 2023 р. за кордоном перебуває 8,177 млн громадян України, тобто близько 20% населення нашої держави до 24 лютого 2022 р. Це дані українського МЗС, які Громадянська мережа ОПОРА отримала у відповідь на запит. Утім, точної інформації про кількість українських переселенців за кордоном немає, адже різні інституції використовують різні методології підрахунку²⁶. Зокрема, за оцінкою ООН, станом на 19 серпня 2024 р. кількість мігрантів з України у світі сягнула 6,739 млн осіб. З них 6,168 млн біженців зафіксовано в Європі і 0,571 млн біженців за межами Європи.

Також зауважимо про традиційну проблему «відтоку мізків», яка набула поширення із початку 2022 р. Ця ситуація стала наслідком суто української ментальності, а саме забуття про настанови наших величних земляків – Т. Шевченка, І. Франка, М. Грушевського та інших про підлість, віроломність, брехливість росіян. У цьому контексті зауважимо, що незважаючи на: одностороннє вилучення всіх наших банківських активів у 1991 р.; виселення наших дипломатів зі всіх зарубіжних посольств та консульств, мотивуючи, що росія є правонаступницею Радянського Союзу; військовий

²⁵ Життя в Україні та Європі. Що Краще? Висновки з опитувань. *Navi Migrant*. 20 лип. 2024. URL: <https://navimigrant.pl/blog/mizhnarodnyj-oglyad/plyusy-ta-minusy-zhyttya-v-ukrayini-ta-yevropi-vysnovky-z-opytuvan/>

²⁶ Через повномасштабне вторгнення Росії за кордоном перебуває близько 20% українців. Дослідження Опори. 05 липня 2023. URL: <https://www.oporaua.org/viyina/cherez-povnomasshtabne-vtorgnennia-rosiyi-za-kordonom-perebuvaie-blizko-20-ukrayintsiv-doslidzhennia-opori->

конфлікт навколо острова Тузла, який спричинив кризовий момент в українсько-російських відносинах, обумовлений спорудженням росією дамби в Керченській протоці від Таманського півострова до острова Тузла у 2003 р. і на думку фахівців, метою конфлікту було вчинення тиску на Україну стосовно делімітації кордону в Керченській протоці та Азовському морі; захоплення частини території Донецької та Луганської областей; анексію Криму, певні економічні, культурні зв'язки продовжувались майже до початку 2022 р. Ці факти є результатом своєрідної ментальності українського народу, коли як керівники держави, так і пересічні мешканці не змогли протистояти зовнішнім викликам.

Висновки. З врахуванням викладеного пропонуємо такі підходи до формування нового суспільного менталітету українського народу.

1. Використання наукових підходів. Основою розвитку національного явища мають бути наукові підходи. Хаотичні, спонтанні, непродумані рішення призводять до дуже тяжких наслідків. У цьому контексті процитуємо промову «Vivat Rex», яка була виголошена Жаном Жерсоном, канцлером Паризького університету, 7 листопада 1405 р. перед французьким королем Карлом VI. Жерсон наголошував на ролі університету як морального радника монархії і назвав Паризький університет «дочкою короля», демонструючи баланс лояльності до корони, водночас стверджуючи, що університет зобов'язаний говорити правду та давати поради, особливо в часи політичних потрясінь.

Щодо теперішніх часів при обґрунтуванні методологічних підходів використаємо підхід, запропонований Дж. В. Робінсоном (1903-1983): «Тільки застосовуючи свій інструментарій від час дослідження спостережувальних фактів, економісти можуть побудувати таку модель реальної дійсності, для розробки якої і повинен слугувати створюваний інструментарій»²⁷. Серед основних аргументів щодо використання саме наукових підходів в управлінні державою аргументованим є погляд М. Білопольського: «Що стосується науки, особливо гуманітарної і економічної, то вона повинна зіграти доленосну роль в ХХІ ст., і не тільки теоретично, але і практично збагатити людство розумними пропозиціями щодо облаштування громадських систем і руху їх до соціального ідеалу. В даний час наука набула настільки потужний потенціал у розвитку світу, що може докорінно переглянути всі попередні шляхи розвитку суспільних систем, проаналізувавши їх і відкинувши всі помилкові

²⁷ Robinson J. The Economics of Imperfect Competition. London: Macmillan, 1933. p. 37.

шляхи розвитку, запропонувати не тільки нову теорію, а й практику розвитку людства»²⁸.

2. Необхідність формування нового мислення в українському суспільстві. Зауважимо, що є різні підходи щодо єдності суспільства, зокрема: за національною ознакою об'єднались наприкінці ХХ ст. В'єтнам та Німеччина; за обговореним суверенітетом Швейцарія, де співіснують чотири національності; за релігійною ознакою утворився Ізраїль. Повчальним є досвід вирішення цієї проблеми наприкінці ХІХ ст. в Італії. Громадський та державний діяч Каміло Бенсо ді Кавур (1810-1861 рр.) наприкінці 1850-х рр. запропонував об'єднатися в єдину державу окремим італійським королівствам, які мали свої традиції, культуру, різні діалекти, державний устрій. Також інший відомий письменник і державний діяч Массімо де Адзельо (1798-1861 рр.) у своїй промові на спільному зібранні представників італійських князівств у Турині у 1861 р. також закликав до об'єднання: «Ми створили Італію, тепер залишилось створити італійців». Українська соціальна згуртованість, яка є результатом багатовікової боротьби за свободу, збереження національної ідентичності та виживання має базуватись на спільній історії, релігії, мові, боротьбі за права та незалежність, які сформують українську націю як згуртоване й солідарне суспільство. Водночас, потрібно з повагою відноситись до суспільних устоїв інших народів, які повинні гуртуватись навколо загальнолюдських цінностей. Це є складним завданням і робота має починатись прямо із дитячих садочків.

3. Орієнтація на світові та європейські цінності. Зазначимо, що у ЄС політиці згуртованості надають суттєвого значення, а ідеологія політики закріплена у Договорі про функціонування ЄС, де є ст. 174-176, які можна вважати основою політики згуртованості. У цих статтях присутні поняття економічної, соціальної та територіальної згуртованості, а політика згуртованості спрямована на вирівнювання регіонального розвитку²⁹. В Україні на законодавчому рівні також надають вагоме значення процесам соціальної єдності. У Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року у Стратегічній цілі 6 «Розвиток можливостей для якісного життя. Україна – держава, в якій хочеться жити»

²⁸ Белопольский Н. Г. Энвайроника – фундаментальная наука о спасении и развитии земной цивилизации или новая концепция развития мира: монография. Изд. 4-е, перераб. и доп. НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Киев, 2020. С. 14.

²⁹ Політика згуртованості: ЄС та Україна. Аналітична записка. Інститут громадянського суспільства. 12.07.2024. URL: <https://www.prostir.ua/?library=polytyka-zhurtovanosti-es-ta-ukrajina-analitychna-zapyska>

задекларовано та обумовлено соціальну згуртованість українського суспільства³⁰.

4. Використання атрибутів української державності. Основними складовими є такі:

українська мова утвердилась як невід'ємна частина національної єдності, зокрема в умовах воєнних дій українська мова виконує функцію засобу комунікації і символізує відданість державі. Саме тому протягом останніх років збільшується кількість громадян, які переходять на українську мову, вбачаючи в цьому акт патріотизму та підтримки національної ідентичності;

релігія та моральні цінності залишається важливим об'єднуючим чинником у суспільстві. Вагому роль відіграє Українська православна церква (ПЦУ) а також інші релігійні організації, які формують умови для підтримки морального духу, надають гуманітарну допомогу та сприяють взаємодопомозі. Також моральні цінності, які базуються на загальнолюдських принципах, забезпечують розвиток солідарності;

у теперішніх умовах суспільного розвитку, зокрема з врахуванням європейського вектору, засоби комунікації, зокрема соціальні мережі, суттєво сприяють соціальній єдності, тому що забезпечують швидке розповсюдження інформації, організації волонтерської діяльності. Інформаційна війна з росією також мобілізує суспільство, стимулює інформаційну грамотність та критичне ставлення до інформаційних джерел;

5. Активізація ролі громадських організацій. Після низки Революцій українське громадянське суспільство поступово значно змінюється. Волонтерський рух, особливо під час війни, став вагомим складовим підтримки армії, переселенців та постраждалих осіб. Ці організації та волонтери забезпечують соціальну єдність на рівні допомоги, координують соціальну підтримку, об'єднуючи українців із різних регіонів.

Отже, теперішня українська соціальна єдність в умовах воєнних дій базується на поєднанні національної ідентичності, патріотизму, прагненні до загальнолюдських цінностей, що формує єдину суспільну солідарність, яка сприяє долати труднощі й зберегти єдність в умовах зовнішніх та внутрішніх викликів.

³⁰ Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/66fc4310689bb131307545.pdf>.